
Duranlı, M. (2020). Saha Türklerinin Destanlarında Kullanılan Ölçü Terimleri. *Folklor Akademi Dergisi*. Cilt:3, Sayı: 2, 250 – 263.

Makale Bilgisi / Article Info

Geliş / Recieved: 03.05.2020

Kabul / Accepted: 20.08.2020

Araştırma Makalesi/Research Article

SAHA TÜRKLERİNİN DESTANLARINDA KULLANILAN ÖLÇÜ TERİMLERİ

Muvaffak DURANLI*

Öz

Bir toplumun dünyayı algılama biçimi aynı zamanda onun dilinin şekillenmesinde belirgin bir rol oynamaktadır. Dildeki kelimelerin kullanım mantığında insanın çevresini kavrayış biçimi önemli bir yer tutar. Başlangıçta Türk toplulukları, çevrelerindeki nesnelere ölçmek için kendi dil yapılarındaki kelimelerden yararlanmış ve kendi değer yargılarına uygun bir şekilde bu kelimelere anlamlar yüklemişlerdir. Zaman içinde farklı toplumlarla ticaretin gelişmesiyle Türkçeye farklı dillerden ölçü birimleri girmiş veya dilin imkanları ölçüsünde yeni kelimeler/terimler oluşturulmuştur. Günümüzde dünya üzerinde standart ölçü birimlerinin kullanılıyor olması, dilin geçmişteki durumunu yansıtan ölçü birim terimlerinin kullanımdan kalkmasına neden olmuştur. Bugün “endaze”, “kile”, “arşın” gibi ölçü birimleri unutulmak üzeredir. Bu durum Saha Türkleri için de söz konusudur. Saha Türklerinin geçmişte kullandıkları ölçü terimleri bugün artık unutulmaya başlamıştır. Hızlı şehirleşme, ikili ticari anlaşmalar ve ticaretteki standartlaşma, geleneksel kültürün ve bu kültürün ürünlerinin de değişimine neden olmaktadır. Öyle ki günümüzde Yakutistan’da yayınlanan halk edebiyatı metinlerinde yer alan eski ölçü terimleri artık açıklama ile verilmek durumundadır.

Makalede destan metinlerinde kullanılan ve günümüzde unutulmaya başlanan ölçü terimlerinin anlamları, destan metinlerinde kullanımlarından örnekler verilecek, küreselleşme karşısında sözlü kültür ürünlerinin yereli koruma özelliğine sahip oldukları vurgulanacaktır.

Anahtar kelimeler: ölçü, Yakutistan, destan, kulaç, tutam.

* Doç. Dr., Ege Üniversitesi Türk Dünyası Araştırmaları Enstitüsü Öğretim Üyesi, m_duranli@hotmail.com
ORCID 0000-0002-4529-2700

MEASUREMENT TERMS IN THE EPIC STORIES OF SAKHA TURKS

Abstract

A society's world-view plays a prominent role in shaping its language. The way that people understand their environment is important in terms of the logic of using words in the language. Early Turkic communities used the words in their language to name the measures and attributed a meaning to these words in accordance with their own values. Over time, with the development of trade with different societies, measurement terms in different languages have entered into Turkish or new words/terms have been created in accordance with the potentials of the language. The use of standard measurement terms in the world today has caused the old measurement terms that reflect the development of the language to go out of use. Today, some measurement terms such as "endaze", "kile", "arşın" are about to be forgotten. This has also been observed in the dialect spoken among Sakha Turks and measurement terms used by them in the past are now forgotten. Certain issues such as rapid urbanization, bilateral trade agreements and standardization in trade cause the change of traditional culture and its reflection, language. In fact, the old measurement terms in the folk narratives recently published in Yakutia has to be translated into their language with explanations.

In this study, the measurement terms in epic stories of Sakha Turks, which are forgotten today are examined. Therefore, it is evaluated how oral culture products protect local culture against globalization in the examination of measurement terms.

Keywords: *measurement terms, Yakutia, epic story, kulac, tutam.*

Giriş

Bir toplumun ölçü sisteminin farklılaşmasında çeşitli etkenler söz konusudur. Özellikle Türk toplumunda İslamiyet'in kabulü ve Arap toplumlarıyla ticaret, dil ve kültürel yapıda bazı değişimlere neden olmuştur. İslamiyet öncesi ve İslamiyet'in kabulü sonrası ölçü sistemlerimizde farklılıklar oluşmuştur (Oral Seyhan, 2007: 117). İslamiyet ile benimsenen yeni ölçü sisteminin bölgelere ve dönemlere göre de farklılık gösterdiği (Özyetgin, 2005: 1414) araştırmacılar tarafından belirtilmiştir.

Elbette Türk toplumlarının hayatını etkileyen sadece İslamiyet ve onun sürecinde etkisini gösteren Arap kültürü değildir. Türk toplumlarının bir dönemde Çin ile ticari ilişkiler içinde olması Çince bazı ölçü bildiren kelimelerin de Türkçeye girmesine neden olmuştur (Özyetgin, 2005: 1414). Bu nedenle Türk ölçü sisteminde farklı kültür ve dillerden gelen etkiyi ve değişimi görmek mümkündür.

Bütün bu etkileşimler nedeniyle dünya üzerinde hemen hemen birbirine yakın ölçü sistemleri ve adlandırmaları oluşmuştur. Pek az halk hiçbir etkileşime girmeden, diğer toplumlardan bütünüyle izole olarak ve belirli bir dönem için farklı ölçü sistemleri ve adlandırmalarına sahip olmuşa da günümüzde yaşanan hızlı küreselleşme süreciyle farklılıkların kalmadığı veya yok denecek kadar az olduğu görülmektedir.

Makalede ele alacağımız Saha Türklerinin ölçü sistemleri ve adlandırmaları da yukarıda değindiğimiz süreçleri farklı koşullarda yaşamıştır. Günümüzde anlatım geleneğinin devam ettiği destan ve masal metinlerinde yer alan geçmişe ait ölçü adlandırmalarının ancak açıklama ve dipnotlarla verilmesi ise bu adlandırmaların unutulmaya başladığının kanıtı niteliğindedir.

Saha Türkçesinde Ölçü Terimleri

Saha Türkleri gerek İslamiyet gerekse bir dönem için Çin etkisine doğrudan maruz kalmamış bir Türk toplumdur. Bu nedenle de Saha Türkçesinde var olan ölçü terimleri pek çok Türk topluluğundan farklı bir gelişim göstermiştir. Elbette bir toplumun geçirdiği tarihi süreç içinde hiçbir etkiye maruz kalmamış olması pek de mümkün değildir. Doğrudan İslamiyet veya Çin etkisini yaşamayan Sahalar, başlangıçta Sibiry'a'nın yerli

halklarından daha sonraki dönemde ise belirgin bir şekilde Ruslardan etkilenmişlerdir. 1630'lardan itibaren Rus Çarlığı hakimiyeti altında kalan Sahalar, yaşam biçimlerini şekillendirmede de Rus kültürünün etkisi altında bulunmuşlardır.

İlk zamanlarda birbirlerinin terimlerini anlamayan iki toplum arasında (Ruslar ve Saha Türkleri) bütün ilişkiler basit düzeyde gerçekleştirilmiştir. Samur ve değerli kürkler Rus tüccarların ilgisini çekerken bölgede bilinmeyen pek çok eşya veya malzeme de Saha Türklerinin ilgisini çekmiştir. Daha önce demir işçiliği bölgede gelişmiş olmasına karşın bakırın aktif olarak kullanımı söz konusu değildir. Rus tüccarların mal karşılığı satmak için getirdiği bakır kazanlar Saha Türkleri için oldukça değerli eşyalar arasında yer almıştır. Polonyalı sürgün Vatslav Leopold Seroşevskiy, Saha Türkleri için bakır kazanın değerini şu şekilde açıklamıştır.

“Onlar Rus tüccardan aldıkları bakır kaplar için bir kabın alacağı ölçüde samur kürkü verdiler. Bu ticarete Rus tüccar çok karlı çıkıyordu” (Seroşevskiy, 1993: 386).

Zaman içinde aldatıldıklarını anlayan Saha Türkleri zorunlu komşularının ölçü ve ticari terimleri hızla öğrenip benimsediler. Bu nedenle Saha Türkçesindeki çağdaş ölçü terimlerinin pek çoğu (hatta tamamı) bu topraklara Rus dili üzerinden gelmiştir. Bu oluşum makalede Rusça kökenli veya Rus dilinden geçmiş ölçü terimlerini belirtmemizi, hatta onları farklı bir sınıflandırma içinde vermemizi gerektirmektedir.

Burada ilk olarak Rusça üzerinden geçmiş, çok az ses değişikliğine uğramış ölçü terimleri verilecektir. Ölçü terimlerine geçmeden önce “ölçü” ve “ölçmek” kelimelerinin Saha Türkçesindeki şekillerini vermek yerinde olacaktır.

Saha Türkçesinde ölçü için “keemey” kelimesi ve ölçmek fiili için de “keemeydee” kelimesinin yanı sıra “ölçü için “meerey” kelimesi de kullanılmaktadır. Bu kelimenin önceki kelimedenden daha sonra Saha Türkçesine geçtiği düşünülebilir. Zira Rusçada ölçü için kullanılan “mera” kelimesinin Saha Türkçesine uyarlanmış şekli olmalıdır. Bu kelime de fiil şeklini “meereydee-“ (Sleptsov, 1972: 249) olarak almıştır.

Bu kelime E. Pekarskiy'ın sözlüğünde “meerey” şeklinde gösterilmiş ve 2, 5 litreye yakın sıvı alan kayın ağacından kap şeklinde tanımlanmıştır (Pekarskiy, 1959: 1562).

Pekarskiy'in bu tanımlamasından hareketle İvanova, bu kelimenin zaman içinde ölçü kavramı dışında bir kiloluk bir nesneyi ölçmede kullanılan kap anlamını da kazandığını, “bir işlevin bir nesneyi tanımlamaya” (İvanova, 2016: 83) dönüştüğünü belirtmektedir.

Diğer pek çok Türk topluluğunda olduğu gibi, ölçülü davranış Saha Türkleri içinde önemlidir. Bu nedenle Sahalar, hayatlarında ölçünün önemini vurgulayan “kerdieng innine keemeydee, tuttuong innine tolkuydaa” (kesmeden önce ölç, yapmadan önce düşün) (Sleptsov, 1972: 224) atasözünü sıkça kullanırlar.

Kesin Bir Birim Vermeyen Ölçü Terimleri

Diğer pek çok dil ve lehçede olduğu gibi Saha Türkçesinde de kesin bir birim göstermeyen ve mecaz anlamı ön planda olan ölçü terimleri yaygın olarak kullanılmaktadır.

Bunlardan biri “uzak yolu” tanımlamak için kullanılan “ayan” kelimesidir. Kelime net bir ölçü vermese de kısa mesafeler için kullanılmadığı bilinmektedir. İşlek olan bu kelimedenden türetilen “ayan kihite” kelimesi ise genel olarak “yolcu” anlamını vermektedir. Ayrıca Saha Türkçesinde yolcu için “ayanıt” kelimesinin kullanıldığı da bilinmektedir. “bar-“ fiili ile birlikte “ayannga bar-“ (uzak yollara koyulmak, uzak mesafelere gitmek) anlamındadır. Bu şeklin dışında kelimenin “ayannaa-“ (Pekarskiy, 1958: 44- 45) şekli de kullanımdadır.

Bazı kullanımlarda kelime anlam değişmesine de uğramıştır; örneğin “ayan suola” (büyük yol, geniş yol) anlamını kazanmıştır (Sleptsov, 1972: 33).

Azı ifade etmek amacıyla fare kelimesinin kullanılması oldukça ilginçtir. Saha Türkçesinde fare için “kutuyax” kelimesi kullanılmakta ve bu kelimedenden oluşturulan “kutuyax kuturuga” (fare kuyruğu) uzunluk ölçüsü olarak tanımlanmaktadır. Bu ifade daha çok aşırı derecede kısa anlamını taşır. Cimriler için “kutuyax kuturugar kemneen ahır” (O, fare kuyruğu ile ölçerek yer) (Sleptsov, 1972: 194) ifadesi kullanılır.

Ölçülemeyecek sınırsız uzaklık için Saha Türkçesinde “kuyaar” kelimesi kullanılmaktadır. Özellikle halk anlatmalarında “kuyaar doyduga” çok uzaktaki ülkeleri tanımlamakta kullanılmıştır.

Yine tam net olmayan ölçü terimlerinden biri “künnük” kelimesidir. Genel olarak bir gün içinde atla gidilebilecek mesafeyi gösteren ölçü adıdır, “biir künnük sir” (bir günde alınacak yol, mesafe) (Sleptsov, 1972: 198) şeklinde kullanılan bu adlandırma, kesin bir ölçü adı olarak tanımlanamaz. Burada yolun ve atın özellikleriyle kesin bir ölçü vermek mümkün değildir.

Caluruyar Nugun Bootur destanında kahramanın geldiği yol “ağış künnük siren” (sekiz günlük yerden) (Ersöz, 2010: 130) şeklinde tanımlanmaktadır. Bu şekildeki örnekler, Saha Türklerinin düşünce sistemini yansıtmaları açısından önemlidir.

Atın ölçü sistemine katkısının yanı sıra öküzün de ölçülendirmede bir değer olarak kullanıldığı görülmektedir. Bu durum daha çok bir insanın gücünü aşan ağırlık birimleri için yaygın olarak kullanılmaktadır. Örneğin “at tardıta” (atın çekebileceği yük) ve “ogus tardıta” (öküzün araba ile çekeceği miktardaki yük) (İvanova, 2016: 82) anlamına gelmektedir. Burada at ve öküzün nitelikleri önem taşıdığı için ölçülendirme net değildir, sadece insanın kapasitesinin üzerindeki ağır yükleri genel olarak tanımlamaktadır.

Rusça Üzerinden Saha Türkçesine Geçen ve Ses Değişikliğine Uğramış/ Uğramamış Ölçü Terimleri

Bu grupta yer alan ölçü terimleri dilde Rusça biçimiyle aynı veya belirli bir ses değişimine uğrayarak Rusça biçime yakın olarak kullanılsa da cümle kullanımında Saha Türkçesinin bünyesinde yer alan eklerle bütünleşmektedir. Bazı kelimelerin Rusçadan geçmiş olduğunu anlamak oldukça zordur.

Biereste:

“Biereste” kelimesi Rusçadan geçen verst kelimesinin değişmiş şeklidir. “Bihigi ciebit montan iki biereste” (Evimiz buradan iki verst uzaktadır) (Sleptsov, 1972: 72), “Bu küöl tuorata bies biereste” (Bu göl enine beş kilometre/versttir) (Sleptsov, 1972: 403).

Rusça “v” harfi ile başlayan kelimeler Saha Türkçesinde belirli ses değişimlerine uğramalarının yanı sıra “b” harfi ile de başlamışlardır. Örneğin

Saha Türkçesinde “baata”, Rusça “vata” (vatka); Saha Türkçesinde “barabıay”, Rusça “vorobey” (serçe); Saha Türkçesinde “barianna”, Rusça “Varenye” (reçel). Bu ses değişiminde Rusça “b” harfinin bazı durumlarda “f”ye dönüştüğü de görülmektedir. Saha Türkçesinde “banaar”, Rusça “fonar” (fener) örneğinde olduğu gibi.

Kvadratura:

Batı dillerinden Rusçaya geçen ve Rusça üzerinden Sahaların diline giren “kvadrat” (kare) (Sleptsov, 1972: 163) kelimesinden türetilen “kvadratura” ise hem kare hem de yüz ölçüm için kullanılmakta ve ‘dairenin yüzölçümü’ için “ergimte kvadraturata” terimi dilde yer almaktadır.

Karat:

Elmas ölçü birimi olan ‘kırar’ Rusça “karat” (Sleptsov, 1972: 162) kelimesiyle karşılanmakta, fakat ‘bir kırar elmas’ şeklinden bir birim bildirirken “almaas biir karata” ifadesi kullanılmaktadır.

Kilometr:

‘Kilometre’ için yine taşıyıcı dil Rusçadan gelen “kilometr” (Sleptsov, 1972: 165) kelimesi hiçbir değişikliğe maruz kalmadan kullanılmakta, fakat sayılarla veya farklı bir ifade ile birleşiminde diğer kelimeler Saha Türkçesiyle ifade edilmektedir: “biir kilometr” (bir kilometre), “kilometr sir” (bir kilometre uzaklığı olan yer).

Kilogramm:

Orta Asya ve Sibiryaya topraklarını yurt edinmiş diğer pek çok Türk topluluğu gibi Saha Türkleri de kilo için taşıyıcı dil Rusçadan aldıkları “kilogramm” (Sleptsov, 1972: 165) şeklini kullanmakta, fakat ölçü bildirirken “biir kilogramm” (bir kilo) veya kilo fiyatından bahsederken “kilogramm sıanata” (kilogram fiyatı) demektedirler. Ayrıca Saha Türkçesinde “kiile” (kilo) şekli gündelik konuşma dilinde yaygın kullanılmaktadır, örneğin “kiile et” (bir kilo et).

Kub:

Yine çağdaş bir ölçü kullanımı olan metre küp için kübik “kubiçeskay” (Sleptsov 1972: 185) kelimesiyle oluşturulmuş olan “kubiçeskay metr” şekli kullanılmakta, sadece hacim ölçüsü olarak “küp” belirtileceği zaman “ikki kub mas” (iki küp odun) şekli gündelik konuşmada tercih edilmektedir.

Buraya kadar verdiğimiz örneklerin en belirgin özelliği çağdaş dilde kullanılmalarına karşın sözlü kültür ürünlerinde hiçbir şekilde yer almamış olmalarıdır. Bu ölçü terimleri 1600'lü yılların sonlarında Yakutistan toprakları Rusya'nın yönetimine girdiği andan itibaren zaman içinde Saha Türkçesine geçmiştir.

Ruşçadan Saha Türkçesine Geçen ve Sözlü Kültür Ürünlerinde Yer Alan Ölçü Terimleri

Buut:

Ağırlık ölçü birimlerinden biri de Rusçadan alınmış olan “pud” kelimesidir. Rusya'da 1924 yılına kadar kullanımda olan bu ağırlık ölçüsü 16. 380 grama eşittir. Kelime Saha Türkçesinde “buut” (Sleptsov, 1972: 87) şeklini almıştır. Aynı kelime bir pudluk ağırlık birimi için “buuttaax” şeklinde kullanılmaktadır. Bu ölçü biriminin yarısını ifade etmek için Rusçada “polpuda” şeklinde bir yapı kullanılmış ve bu ağırlık ölçüsü 8.190 gramı tanımlamıştır. Eski tarihte Saha Türkçesine de giren bu kullanım “boppuuda” şeklini almıştır. Daha çok tarımsal ürünlerin ağırlığını ölçmede kullanılmıştır, örneğin “boppuuda xortuoppuy” (sekiz kilo patates). Kelime zaman içinde Saha Türkçesinde mecâzi bir anlam kazanarak genel olarak “çok” sıfatını için kullanılmıştır: “buruya boppuuda buolla” (O, çok suçlu).

Destan metinlerinde “buut” daha çok kahramanın tanımlanmasında şu şekilde yer almaktadır.

Sette uon buuttaax /Yetmiş pudluk

Timir kilie eterbehin keten/ Demir çizmeler giyip (Kuzmina, 2005: 1255).

Kulun Kullustuur destanında Boshongolloy Mülgün Bootur şu şekilde tasvir edilmektedir:

Toğus uon buuttaax/Doksan pudluk

Doğubay mas toruoskalaax /Meşe ağacındansopalı

Sette uon buuttaax/Yetmiş pudluk

Simeles mas tayaxtaax/Asası hanımeli ağacından (Kuzmina, 2005: 1249).

Beçet:

Ruşçadan geçen fakat uğradığı ses değişimi nedeniyle Rusça olduğu çok zor anlaşılan ölçü birimlerinden biri “beçet”tir. Sleptsov’un sözlüğünde “beçet” (mühür), “beçetiney” sıfat biçimi olarak verilmiştir. Kelime bir nesne veya kişiyi tasvir etmekte kullanıldığında ölçü anlamı kazanmaktadır. Sleptsov’un sözlüğünde çok uzun boylu kişiyi ifade etmek için “biir beçetiney kiki” (çok uzun boylu kişi) ifadesinin kullanıldığı gösterilmiştir (Sleptsov, 1972: 101).

Metin Ergun’un Er Sogotoh aktarmasında “beçetiney” sıfat biçimi en doğru anlamıyla ‘kulaç’ olarak verilmiştir:

Onno- manna ünser kıağı bierbeteğe/Sağa sola şikâyetine izin vermeden

Siri sette beçetiney/Yeraltına, yedi kulaçlık (Ergun, 2013: 658- 659).

Saha Türkçesinin Söz Varlığındaki Ölçü A Terimleri ve Bunların Destanlarda Kullanımı

Arsın:

Arşın kelimesinin Saha Türkçesindeki şekli Sleptsov’un sözlüğünde “arsın” şeklinde gösterilmiş ve kelimenin kullanımdan çıkmaya yakın, eskimiş bir kelime olduğu belirtilmiştir (Sleptsov, 1972: 47). M. Fasmer’in sözlüğünde (Fasmer, 1986: 92) Türkçeden alıntı olduğu bildirilen bu kelime Rusçada da bir dönem aktif kullanımda olmuştur. Rus araştırmacılar, Rusçanın kelimeyi doğudan aldığını ve XVI. yüzyıldan itibaren Rusya’nın bütününde kullanıldığını belirtmektedirler (Şostin, 1975: 57).

Bu kelime özellikle vahşi hayvanların korkunçluğunu göstermek amacıyla Kınıs Debeliye destanında aslanın tanımlanmasında kullanılmıştır.

Xaxaydaax xalcaayılaax,/Dağ yamaçlarında aslanlar

Arsun tiisteex./Arşın dişli (Alekseyev, 1993: 220).

Bılas:

Saha Türkçesinde kulaç (iki elin parmak uçları arasındaki mesafe); için kullanılan “bılas” ölçü birimi bazen uzunluk ölçüsü olmasının yanı sıra ağırlık içinde dolaylı bir şekilde kullanılmaktadır. Örneğin “toğus bılas ot”

(dıştan dokuz kulaç uzunluğundaki ot yığını, yaklaşık on ton olarak kabul edilmektedir) (Sleptsov, 1972: 387)

Destan ve diğer halk edebiyatı ürünlerinde “bılas” özellikle kahramanın evini tanımlamakta sıkça kullanılmaktadır. Örneğin “Üçügey Üöcügüeen, Kuhağan Xocugur” adlı anlatıda kahramanın evini anlatıcı “bılas” ve “beçetiney” ölçü birimleriyle tanımlar:

Orto bılas uorğalaax/ Dokuz kulaç uzunluğunda

Sette bılas tuoralaax/ Yedi kulaç genişliğinde

Üs beçetiney ürdükteex/ Üç mühür kulacı yüksekliğinde (Tomskaya 2011: 61).

Kahramanın vücut özelliklerini belirtirken de “bılas” kelimesi kullanılmaktadır. Er Sogotoh destanında:

*Bies bılas/*Beş kulaç

*Biekeyer biilleex/*İnce belli

*Ağıs bılas/*Sekiz kulaç

*Darayar sarınnaax/*Geniş omuzlu

*Kihi ebit/*Kişiymiş meğer (Ergun, 2013: 624- 625).

Xarıs:

Karışın Saha Türkçesinde karşılığı olan bu kelime destanlarda yaygın bir şekilde kullanılmaktadır. Özellikle ok için kullanıldığında atanın ne kadar güçlü olduğunu göstermektedir. Burada Tomskaya’dan alınan bu metinde kahramanın gücü attığı okun ağacın gövdesine bir karış kadar girmiş olmasıyla gösterilmektedir.

“Ce, tiitbite buollağına, toğus tayah süreğın tuhunan tobulu süüren baran, un uorgu öttüger maska tiiyen xarıs kurduk turuoru sayıllan xaalbit”

(Gidip baktı, ok dokuz mus geyiğinin kabinden geçmiş ve ağaca bir karış saplanmıştı) (Tomskaya, 2011: 90).

Kelime, diğer dillerdeki olduğu gibi, mecâzi anlama da sahiptir. “Xarıs haalbit, süöm tüspüt” (karıştan daha küçük olmak), genelde ruhen küçük düşmüş, alçalmış insan için kullanılmaktadır (Sleptsov, 1972: 485).

Genel olarak küçüklüğü bildiren bu terim K11s Debeliye destanında şu şekilde ifade edilmiştir.

Hayğaxtardaax xara bıar dien/ Kara ciğerim (korkusuz) var diye övünen

Xarıs siri xalbarıyan/ Bir karışlık kap diye önemsemeyen

Xaraasta sılcır buolaayağıt!/ Ona yaklaşmaya cesaret edemez!
(Alekseyev, 1993: 110).

Tutum:

Bir yumruk yüksekliğine eşit ölçü birimi olarak tanımlanan kelime (Sleptsov, 1972: 409) saç örgüsünün uzunluğunu belirtmede de kullanılmaktadır. Genel olarak destan metninde kadının uzun saç örgüsüne sahip olması, kadın güzelliğinin belirgin göstergelerinden biridir.

Ağıs tutum aalay solko sıhaxtaax/ Sekiz tutam uzunluğunda ipek saç örgüsü (Tomskaya, 2011: 106).

Er Sogotoh anlatısında kahramanın âşık olduğu kızın saç örgüsü ‘tutum’ ile değil, ‘bılas’ ile tasvir edilmiştir. Bu, destan anlatımında sıkça başvurulan abartı sanatından kaynaklanmaktadır.

*Toğıs bılas sıhaxtaax/*Dokuz kulaç saç örgülü

*Tunalıkaan Kuo baraxsanı/*Tunalıkaan Kuo garibi (Ergun, 2013: 614-615).

Kös:

Saha Türkçesinde “kös” kelimesi yaklaşık 10 km’lik uzaklık için kullanılmaktadır (Sleptsov 1972: 182). Ayrıca “at köhe” şeklindeki ölçülendirme geçmişte 10 km, “oğus köhe”, yaklaşık 7- 8 km, “sieler at köhe” tırıs koşan atlar için (yaklaşık 13- 14 km) kullanılmıştır. Günümüzde kullanımdan kalkmış olan bu ölçü birimi tamamen bölgesel bir adlandırma şeklidir.

Bu kelimedden türetilmiş olan “kösteex” sıfat biçimi ise 10 km’lik mesafedeki yerleri tanımlamak için kullanılmıştır. Örneğin “kösteex siir”, 10 km uzaktaki yer. Bu arada “kös=” Saha Türkçesinde ‘göç etmek, yerleşmek; geçmek (yeni bir işe)’ anlamlarına sahiptir. “Atın sire köhebüt” (biz diğer bir yere gittik); “mantan köhebüt” (biz buradan göç ettik); “atın üleğe kös=” (yeni bir işe geçmek).

Culuruyar Nurgun Bootur'da uzaklık belirtmede “köstöox” şekli kullanılmaktadır:

Ustata otut köstöox/ Uzunluğu otuz kös

Tuorata uon köstöox / Genişliği on kös (Ersöz, 2010: 132).

Söylenişi çok yakın olan “kös” ve “küös” kelimesinin çok sıkça karıştırıldığı görülmektedir. Çömlek anlamındaki “küös” (Sleptsov 1972: 200) kelimesi de bir zaman dilimini belirlemek için halk arasında kullanılmıştır. Örneğin:

“Üs ton küös bıtına sinnaniax” (Tomskaya, 2011: 123).

Burada donmuş etin üç kez haşlanma süresi kastedilmiştir. Yakutistan gibi soğuk bir coğrafi bölgede bu uzun bir süreyi kapsamaktadır.

“küös” kelimesi Saha Türkçesinde anlam zenginleşmesine de uğramıştır. Bu kelime kökünden üretilen “küösçüt” kelimesinin birinci anlamı ‘çömlekçi’, ikinci anlamı ‘aşçı’dır. Özellikle geçmiş zamana ait atasözlerinde “küösçüt” kelimesinin kullanımını kelimenin çok eski zamanlarda aktif olduğunu göstermektedir.

“Küösçüt ayağın Barılaax da xaaybat” (Aşçının ağzını Orman ruhu Barılaah bile kapatamaz) (Sleptsov 1972: 262). Bu atasözü genel olarak aşçının hazırladığı yiyecekte tatma hakkına kutsal ruhlar tarafından bile engel olunamayacağı anlamında kullanılmaktadır.

Sonuç

Saha Türklerinde günümüzde kullanılan ölçü terimlerini genel olarak ele aldığımızda bu grup terimlerin sınıflandırma sisteminin üç başlık altında yer aldığı görülmektedir.

Birinci grup ölçü terimleri, dilin öz varlığı olan terimlerdir. Çok eski zamanlardan beri kullanılan bu terimler, hemen hemen diğer Türk topluluklarının büyük çoğunluğunda da kullanılmaktadır. “Karış”, “tutam” gibi ölçü terimleri bu gruptandır.

İkinci grup ölçü terimleri Rusça üzerinden Saha Türkçesine geçmiş ve Sahalaşmış ölçü terimleridir. Burada “Sahalaşma” terimi ile kastedilen, bu yeni kelimelerin Saha Türkçesine ses sistemine tamamen adapte olması ve neredeyse başka bir dilden alınmış olduğunun hatırlanmamasıdır. Örneğin

“beçeet”, “biereste”, “buut”, bu tür ölçü terimlerinin en belirgin örnekleridir. Bu terimlerin Rusçadan geçmiş olduğunu düşünmek neredeyse imkânsız gibidir.

Üçüncü grup ölçü terimleri, günümüz hayatının kaçınılmaz ölçü terimleridir. Bu tür terimler artık küreselleşmenin en belirgin ölçütü olarak ele alınabilecek türden terimlerdir. Kilo, kilometre kelimesinin kullanılmadığı bir coğrafi bölge bulmak mümkün değildir.

Burada verilen bu üç grup adlandırma unsurlarından sadece ilk iki grubu Saha Türklerinin destan örneklerinde bulmak mümkündür. Saha Türk destanlarındaki ölçü terimleri ya destan anlatım geleneğine uyarak abartı, benzetme gibi üsluplarla gerçekleştirilmekte ya da birinci ve ikinci gruptaki ölçü terimleri kullanılmaktadır.

Burada temel sorun ise birinci ve ikinci grupta yer alan bu ölçü terimlerinin destan metinlerinde kullanımı halinde bu kelimelerin dipnotlarla açıklanmaya çalışılmasıdır. Bu açıklama biçimi ise bu kelimelerin unutulma sürecine girdiğini göstermektedir.

Saha Türklerinde sözlü anlatım türleri arasında özel bir yeri olan destanlar anlatıldığı/ yayımlandığı sürece dipnotlarla da olsa birinci ve ikinci gruptaki ölçü terimlerinin unutulmayacağı anlaşılmaktadır. Bu durum, sözlü kültür ürünlerinin sadece bir kahramanlık, aşk olgusunu anlatan, dile getiren metinler olmadığını, kültürün çok yönlü taşıyıcısı, geçmişin ansiklopedisi olduğunu çok yönlü ortaya koymaktadır.

KAYNAKÇA

- Alekseyev, N. A., (1993), Yakutskiy Geroişeskiy Epos. Kıs Debeliye, Novosibirsk.
- Ergun M., (2013), Yakut Destan Geleneği ve Er Sogotoh, Ankara.
- Ersöz M., (2010), Culuruyar Nurgun Bootur, Ankara.
- Fasmer M., (1986), Etimoloişeskiy Slovar Russkogo Yazıkı, Moskova, I.cilt.
- İvanova, İ. B., (2016), “Yazıkovie Sredstva Virajeniya Meri Obyema i Vesa V Yakutskom Yazıke”, Severo- Vostoçniy Gumanitarniy Vestnik, No 4 (17), ss. 80- 84.
- Kuzmina, Y. N., (2005), Ukazatel Tipişeskih Mest Geroişeskogo Eposa Narodov Sibiri, Novosibirsk.
- Özyetgin, A. M., (2007), “Tarihi Türk Dili Alanında Uzunluk/Mesafe Ölçümünde Kullanılan Birimler”, İCANAS 38, Ankara, ss. 1413- 1419.

Saha Türklerinin Destanlarında Kullanılan Ölçü Terimleri

- Oral Seyhan, T., (2007), "Çağatayca İki Zafernâme Tercümesinde Kullanılan Bazı Uzunluk Ölçüsü Birimleri", *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi*, 4/22, ss. 116- 145.
- Pekarskiy, E. K., (1958), *Slovar Yakutskogo Yazıka*, Leningrad, I. Cilt.
- Pekarskiy, E. K., (1959), *Slovar Yakutskogo Yazıka*, Leningrad, II. Cilt.
- Seroşevskiy, V. L., (1993), *Yakutı. Opıt Etnografiçeskogo İssledovaniya*, Moskova.
- Sleptsov, P. A., (1972), *Yakutsko- Russkiy Slovar*, Moskova.
- Şostin, N. A., (1975), *Oçerki İstorii Russkoy Metrologii XI- XIX Veka*, Moskova.
- Tomskaya, A. A., (2011), *Üçügey Üöcügüyeen, Kuhağan Xocugur*, Yakutsk.